

Олександр ЦЕЛУЙКО

кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії України та архівознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, індекс 79000 (oleksandr.tseluyko@lnu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8973-6927>

ResearcherID: GXV-2965022

Scopus ID: 57919842600

Бібліографічний опис статті: Целуйко, О. (2023). Сфрагістика в роботі Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін при Центральному державному історичному архіві Української РСР у м. Львові (1961–1981 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 125–139, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.14>

**СФРАГІСТИКА В РОБОТІ ТЕОРЕТИЧНОГО СЕМІНАРУ
З ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА СПЕЦІАЛЬНИХ (ДОПОМІЖНИХ) ІСТОРИЧНИХ
ДИСЦИПЛІН ПРИ ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИЧНОМУ АРХІВІ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР У М. ЛЬВОВІ (1961–1981 РР.)**

Анотація. Помітне зростання уваги українських дослідників до історії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в Україні пояснюється тим місцем, яке ці дисципліни посідають у розпрацюванні джерельної бази та формуванні професійного інструментарію історика. З часом це допоможе укладенню синтетичної історії цих дисциплін, допоможе краще зрозуміти процеси, що супроводжували їх становлення на наших землях. Для розвитку спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в Україні у так званий радянський період важливу роль відіграла діяльність львівських істориків у рамках Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Теоретичний семінар було організовано у Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові у 1961 р. за ініціативою його дирекції та директора Інституту суспільних наук проф. І. Крип'якевича. На наступних двадцять років Теоретичний семінар став своєрідним професійним історичним клубом. Його учасниками були співробітники академічних інститутів, вищих шкіл міста, архівів, музеїв, наукових бібліотек, усі ті, хто займався дослідженням спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, у тому числі сфрагістики. **Метою дослідження** бачимо докладніше вивчення діяльності Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, зокрема одного із його тематичних аспектів – сфрагістики. **Наукова новизна** полягає у тому, що у статті систематизовано відомості про сфрагістичні студії учасників Теоретичного семінару, розглянуто обставини, що супроводжували їх появу, відображено хід дискусій та обговорення. **Висновки.** У часі діяльності Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін було заслухано низку доповідей та повідомлень зі сфрагістики. Левова їх частка у 1960-х–1970-х рр. була підготована та виголошена Олексієм Маркевичем та Віталієм Гавриленком. Їхній інтерес до науки про печатки носив не випадковий характер, був справою всього життя. Обидва вони належали до покоління львівських дослідників спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, котре сформувалося на хвилі відродження інтересу до них на зламі 1950-х–1960-х рр., і наставником яких був І. Крип'якевич. Принагідно сфрагістичної тематики торкалися й вчені, що були фахівцями з інших питань. Хронологічно більшість сфрагістичних доповідей та повідомлень було виголошено у перше п'ятиріччя діяльності Теоретичного семінару (1961–1966 рр.). Більшість тих, хто виступав із сфрагістики, були працівниками львівських архівів та музеїв. Цим значною мірою пояснюється практична спрямованість їхніх студій, певна описовість у викладі матеріалу, хоча давалися взнаки й інші обставини, зокрема відсутність теоретичних напрацювань на ниві вітчизняної сфрагістики. З часом учасниками Теоретичного семінару було здійснено спробу перейти від виявлення та опису сфрагістичних пам'яток до аналітичних розвідок,

пов'язаних із дослідженням та переосмисленням історії української сфрагістики, місцем цієї дисципліни в історичних побудовах, побудові класифікаційних рядів та схем тощо.

Ключові слова: спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни, Теоретичний семінар з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, сфрагістика, Віталій Гавриленко, Олексій Маркевич.

Oleksandr TSELUYKO

PhD (History), Associate Professor at the Department of Ancient History of Ukraine and Archival Studies, Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (oleksandr.tseluyko@lnu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8973927>

ResearcherID: GXV-2965-022

Scopus ID: 5791984600

To cite this article: Tseluyko, O. (2023). Sfragistyka v roboti Teoretychnoho seminaru z dzhereloznavstva ta spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin pry Tsentralnomu derzhavnomu istorychnomu arkhivi Ukrainskoi RSR u m. Lvovi (1961–1981 rr.) [Sphragistics at the work of the Source study and special (auxiliary) historical disciplines theoretical seminar in Central State Historical Archives of Ukrainian SSR in Lviv (1961–1981)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 125–139, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.14> [in Ukrainian].

SPHRAGISTICS AT THE WORK OF THE SOURCE STUDY AND SPECIAL (AUXILIARY) HISTORICAL DISCIPLINES THEORETICAL SEMINAR IN CENTRAL STATE HISTORICAL ARCHIVES OF UKRAINIAN SSR IN LVIV (1961–1981)

Summary. The noticeable increase in the attention of Ukrainian researchers to the history of special (auxiliary) historical disciplines in Ukraine is explained by the place that these disciplines occupy in the studying of the source base and the formation of the historian's professional toolkit. In the future, this would help to conclude a synthetic history of these disciplines, help to better understand the processes that accompanied their formation in our lands. During the so-called Soviet period the activity of Lviv historians within the source study and special (auxiliary) historical disciplines theoretical seminar (the Theoretical seminar) played an important role for the development of these disciplines in Ukraine. This Theoretical seminar was organized in the Central State Historical Archive of the Ukrainian SSR in Lviv in 1961 at the initiative of its directorate and the chief of the Institute of Social Sciences prof. I. Krypyakevych. The Theoretical seminar became a kind of professional historical club at the next twenty years. Its participants were employees of academic institutes, higher schools of the city, archives, museums, scientific libraries, all those who were engaged in the research of special (auxiliary) historical disciplines, including sphragistics. **The purpose of article** is to study in more detail the activities of the Theoretical seminar, in particular one of its thematic aspects – sphragistics. **The scientific novelty.** In the article the author systematizes information about the sphragistic studies of the participants of the Theoretical seminar, researches the circumstances that accompanied their creation, shows the course of their discussions. **Conclusions.** A number of reports and messages on sphragistics were heard during the activity of the Theoretical seminar. The vast majority of them were prepared by Oleksiy Markevych and Vitaly Havrylenko. Their interest in the science of seal was not accidental, it was the work of their whole lives. Both of them belonged to the generation of Lviv researchers of special (auxiliary) historical disciplines, which was formed on the wave of a revival of interest in them at the turn of the 1950s and 1960s. Their mentor was I. Krypyakevych. Some scientists who were specialists in other issues (numismatics, archeology) occasionally touched on the sphragistic topic too. Chronologically, most of the sphragistic reports and messages were delivered in the first five years of the Theoretical seminar (1961–1966). Most of those who spoke on sphragistics were employees of Lviv archives and museums. This explains the practical orientation of their studies, a certain descriptiveness in the presentation of the material. The lack of theoretical studies in the field of domestic sphragistics also explains it. Over time, the participants of the Theoretical seminar tried to move from the identification and description of sphragistic monuments to analytical explorations, related to the study and

rethinking of the history of Ukrainian sphragistics, to determine the place of this discipline in historical studies, to determine the principles of the classification of sphragistic monuments, etc.

Key words: *special (auxiliary) historical disciplines, historical geography, Source study and special (auxiliary) historical disciplines, Theoretical seminar, sphragistics, Vitaly Havrylenko, Oleksiy Markevych.*

Постановка проблеми. У наші дні відзначається значний поступ у вивченні історії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в Україні (Перкун, 2021, с. 153–156). Інтерес до них зрозумілий з огляду на роль та місце, котрі ці дисципліни посідають у розпрацьованні джерельної бази та формуванні професійного інструментарію історика. Подальший розвиток спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін вимагає ретельного вивчення напрацювань попередників, дослідження обставин формування та діяльності як відповідних історичних осередків, так і окремих учених. З часом це допоможе укладенню синтетичної історії окремих з цих дисциплін, допоможе краще зрозуміти процеси, що супроводжували їх становлення на наших землях.

Для розвитку спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в Україні у так званий радянський період важливу роль відіграла діяльність львівських істориків у рамках Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін (далі – Теоретичний семінар), що був організований у Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові у 1961 р. його дирекцією за ініціативою та активною участю керівника Інституту суспільних наук проф. І. Крип'якевича. Впродовж наступних двадцяти років згаданий Теоретичний семінар був для його учасників не лише місцем обміну думками та досвідом, але і своєрідним професійним історичним клубом, до якого входили співробітники академічних інститутів, вищих шкіл міста, архівів, музеїв, наукових бібліотек. Окрім І. Крип'якевича, до його числа належали такі відомі вітчизняні вчені, як Ярослав Кісь, Орест Мацюк, Олег Купчинський, Віталій Гавриленко, та багато інших дослідників, частина яких сформувалася як фахівці зі спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін саме у рамках роботи цього Теоретичного семінару.

Виголошені у часі діяльності Теоретичного семінару доповіді та повідомлення було покладено в основу численних публікацій на сторінках української наукової періодики, а тому відомі дослідникам. Втім значний інтерес викликають не лише виступи, але й дискусії та обговорення, що їх супроводжували. Вони дозволяють реконструювати подальший процес підготовки статей, звертають увагу на ті тези, що викликали критику чи зауваження у присутніх, зрештою, дають можливість відчутти «дух епохи», зрозуміти, що саме турбувало та викликало особливий інтерес у сучасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота Теоретичного семінару вже вивчалася. Вперше це було зроблено у декількох оглядових статтях його учасниками (Врадій, 1968, с. 22–42; Врадій, 1974, с. 46–50; Врадій, Купчинський, 1976, с. 50–55) ще у 1960-і–1970-ті рр. Коротку згадку (фактично перерахунок) виголошених на засіданнях Теоретичного семінару доповідей зі сфрагістики знаходимо у монографії ще одного завсідника його засідань В. Гавриленка (Гавриленко, 1977, с. 130). На інших сторінках цієї праці автор аналізує низку публікацій львівських дослідників (Олексія Маркевича, Володимира Шеломенцева-Терського), втім, не згадуючи, що в їх основу лягли виступи на засіданнях Теоретичного семінару (Гавриленко, 1977, с. 136–139, 141–142).

До нового осмислення ролі та місця Теоретичного семінару у розвитку спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у Львові та, ширше, в Україні дійшло нещодавно, впродовж останніх десяти-п'ятнадцяти років. Інтерес до роботи Теоретичного семінару був пов'язаний із вивченням діяльності відомих фахівців на цій ниві: І. Крип'якевича (Мороз, 2017, с. 191–203), Ореста Мацюка (Наливайко, 2015b, с. 163–174), Володимира Зварича (Целуйко, 2015, с. 24–39), або ж студіями над історією документознавства (Бездрабко, 2009, с. 139–170), вивченням традицій палеографічних (Барабаш, 2012, с. 32–38) чи історико-географічних (Целуйко, 2022, с. 509–541) досліджень у Львові. Попри це, поза увагою цих

та інших авторів залишилася низка важливих аспектів роботи Теоретичного семінару, ще деякі потребують доповнення та переосмислення. Це стосується, зокрема, і докладнішого вивчення сфрагістики у рамках Теоретичного семінару. Окрім книги В. Гавриленка, дотично про це згадано у названих публікаціях В. Бездрабко та Ю. Наливайко (Наливайко, 2015а, с. 152–158). Ми ж спробуємо, і в цьому полягатиме *новизна нашого дослідження*, систематизувати та доповнити відомості про сфрагістичні студії учасників Теоретичного семінару, зосередившись не лише на з'ясуванні змісту виступів, але й на обставинах, що призвели до їх появи, на дискусіях та обговореннях, що супроводжували їх виголошення, зрештою, ширше впишемо у загальне тло розвитку цієї дисципліни у Львові.

Мету нашої публікації бачимо у докладнішому вивченні діяльності Теоретичного семінару та переосмисленні доробку його учасників у вивченні питань сфрагістики.

Виклад основного матеріалу. Історія сфрагістичних студій у Львові нараховує більше двох сотень років. Починаючи із 1784 р., коли у місті запрацював Йосифінський університет, основи цієї науки викладалися студентам філософського факультету у курсі дипломатички, і практика таких сфрагістичних студій, попри певні перерви, тривала надалі. У ХІХ – на початку ХХ ст. у міських музеях та бібліотеках формуються перші сфрагістичні колекції та збірки, а на сторінках місцевої преси та фахових видань з'являються наукові студії, до прикладу розвідка І. Крип'якевича про козацьку сфрагістику. Певні напрацювання були й у міжвоєнну добу, пов'язані у тому числі з діяльністю Закладу (Інституту) допоміжних історичних наук Львівського університету і насамперед одного з його працівників Мар'яна Гайсіга (Гавриленко, 1977, с. 36–37, 68, 97, 101–102).

Попри те, що у радянський період спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни опинилися на маргінесі навчального процесу, їх викладання у Львівському університеті не припинялося. Цьому сприяла наявність у місті фахівців, чий науковий вишкіл пройшов ще до 1939 р. Так, у середині 1950-х рр. сфрагістику студентам-історикам викладав керівник факультетського Музею сфрагістики і геральдики, учень М. Грушевського Іван-Юліан Шпитковський (1880–1969) (ВР ЛННБ, ф. 266, спр. 50, арк. 1; Целуйко, 2019, с. 101–128). Однак таких фахівців було вкрай мало. Сфрагістика залишалася поза увагою українських дослідників повоєнної епохи. Показовим є той факт, що В. Гавриленко у своїй монографії, присвяченій розвитку цієї дисципліни в Україні, нарахував лише три публікації, що вийшли у 1944–1958 рр. Щоправда, у музеях велася робота з опрацювання (обліку, укладення тематичних каталогів, консервації, реставрації) наявних у них сфрагістичних фондів, однак у наукові студії це практично не виливалося.

Певний рестарт сфрагістичним дослідженням у Львові дали на зламі 1950–1960-х рр. Пропозиції з подальшого вивчення та обліку печатних знаків прозвучали у Львові у виступі проф. І. Крип'якевича на Нараді з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін в Інституті суспільних наук у січні 1959 р. Він, зокрема, пропонував провести інвентаризацію та фотографування наявних у музейних збірках, архівних фондах та бібліотеках печаток, що, на його думку, колись допомогло б при виданні корпусу сфрагістичних пам'яток України (Целуйко, 2014, с. 495). Того ж 1959 р. вийшла програмна стаття І. Крип'якевича «Стан і завдання української сфрагістики», яка містила як огляд дотихчасових наукових напрацювань, так і вказувала на завдання подальшої роботи (Крип'якевич, 1959, с. 115–119). Не минув своєю увагою сфрагістику Іван Петрович і у публікації, що вийшла на сторінках «Науково-інформаційного бюлетня Архівного управління». У ній учений звернув увагу архівістів на потребу виявлення та опрацювання сфрагістичних пам'яток сільського самоврядування (управлінь, громад, волостей) та печаток шкіл, бібліотек, освітніх товариств і музеїв (Крип'якевич, 1961, с. 7–10).

Планувалося, що знайдуть своє місце сфрагістичні студії і у роботі Теоретичного семінару. На засіданні Установчої конференції у листопаді 1961 р., що дала старт діяльності цього об'єднання львівських істориків, про роботу ЦДІА УРСР у м. Львові з виявлення та взяття на облік наявних у його фондах печаток як основу для подальшого видання відповідного альбому йшлося у виступі директорки Надії Врадій. Підтримав на згаданому засіданні

такі зусилля львівських архівістів І. Крип'якевич (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 354, арк. 13, 19). Власне, тоді було заслухано перші доповіді на сфрагістичну тематику. Одну з них виголосив Олексій Маркевич (1932–?) і називалася вона «Сфрагістичні пам'ятки ЦДІА УРСР в м. Львові». Виходець із селянської родини із Золочівщини, середню освіту О. Маркевич здобув у школі робітничої молоді у Львові. Наприкінці 1940-х рр. (1949 р.) у віці сімнадцяти років був зарахований на посаду архіваріуса згаданого архіву (тоді – філіалу київського ЦДІА УРСР). Надалі паралельно з роботою в архіві навчався на історичному факультеті Львівського університету (1951–1955 рр., екстернат). Перші газетні матеріали за його підписом з'явилися у другій половині 1950-х рр. У цей же час О. Маркевич підготував коротке повідомлення у республіканському архівознавчому виданні про роботу реставраційної майстерні ЦДІА УРСР у м. Львові, а з Г. П'ятигоровою – невеличкий огляд документів про Мирослава Ірчана (Вавричин, 1990, с. 17, 29).

Початок захоплення О. Маркевичем печатками, формування його як фахівця у цій сфері припадає на 1960-і рр. У той час керівник реставраційної лабораторії він розпочав систематичне виявлення та облік сфрагістичних пам'яток, що відклалися в архіві, опублікував відповідні статті (Семенів, 2007, 375; Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 2/ос, спр. 2055, арк. 2, 3–4 та ін.). Надалі у 1968 р. О. Маркевич перейшов на роботу до вищих навчальних закладів: працював науковим співробітником соціологічної лабораторії та старшим викладачем Львівського університету, пізніше з 1974 р. – старшим викладачем Львівської державної консерваторії ім. М.В. Лисенка. Впродовж 1960-х рр. О. Маркевич був одним із найактивніших учасників Теоретичного семінару, а тематично більшість його виступів стосувалася головного предмета його наукових студій – сфрагістики; аналіз сфрагістичного матеріалу було покладено в основу ще одного повідомлення – про міський герб Львова XIV–XVIII ст.

Що стосується безпосередньо виступу О. Маркевича на Установчій конференції (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 354, арк. 51–65), то він у подальшому був оформлений у статтю у серійному виданні «Історичні джерела та їх використання» (Маркевич, 1964, с. 233–247), що позбавляє необхідності детальніше зупинитися на його змісті. Дозволимо собі наголосити лише на декількох моментах. Завдання виступу, як його сформулював для себе О. Маркевич, полягало в ознайомленні слухачів із найхарактернішими типами печаток, що зберігалися у згаданому архіві, та вказанні на їх значення в історичних дослідженнях. Головний наголос було зроблено на огляді окремих печаток міста Львова та його органів влади часів польського панування, печаток цехів та братств, сільських печаток кінця XVIII – початку XIX ст., інших типів сфрагісів, у тому числі радянської доби. Увагу до останніх у виступі О. Маркевича можна пояснити тим, що печатки КПЗУ та органів Радянської влади Західної України були присутні на стендах підготовленої до цієї конференції виставки «Архівні документи – джерело вивчення допоміжних дисциплін історії» (Захарчишин, 1962а, 53). Попри це, частина виступу носила довідковий характер і була присвячена й іншим питанням: початкам української сфрагістики, матеріалу, з якого виготовлялися печатки, та способам їх кріплення до документів, оформленню легенд тощо.

Завершувався виступ О. Маркевича наголосом на потребі поживлення роботи зі збереження сфрагістичних пам'яток, для чого, зокрема, пропонувалося видавати користувачам середньовічні документи лише у копіях, вказівкою на необхідність зняття з печаток фотокопій або виготовлення муляжів з пластиліну та гіпсу. Звертає увагу сфрагістична мова та терміни, які вживав у доповіді, а почасти і у статті О. Маркевич. Так, замість матриці йшлося про толоку (толока), звідси – «притолочення» печаток; згадувалися «відтискувані печатки», «висячі печатки» та навіть «прив'язні печатки», які у статті було перейменовано на підвісні (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 354, арк. 54; Маркевич, 1964, с. 234–235). Це свідчить, що вчений лише починав вивчати сфрагістику, орієнтуючись при цьому на праці галицьких українських істориків, та ще не вповні засвоїв необхідну термінологію.

Тоді ж на засіданні Установчої конференції виступив із повідомленням студент V курсу та, як додатково відзначалося у стенограмі, «дослідник нашого (Центрального державного

історичного архіву УРСР у м. Львові – *О.Ц.) архіву»* В. Гавриленко. Його зацікавлення сфрагістикою почалося у студентські роки під керівництвом І.-Ю. Шпитковського та І. Крип'якевича. Напрацювання на цій ниві дозволили йому, ще студенту, виступити на Установчій конференції у листопаді 1961 р. і засвідчували дослідницький потенціал молодика. Після завершення навчання в Львівському університеті В. Гавриленко впродовж 1962–1965 рр. працював на посаді першого секретаря одного із райкомів комсомолу м. Львова, що не завадило продовжувати наукові студії та навіть виступити із доповідями на Теоретичному семінарі (лютий, 1964 р., *«Історіографічно-бібліографічний огляд сфрагістики Радянського Союзу»*). Із січня 1965 р. і до 1974 р. В. Гавриленко працював на посадах молодшого наукового співробітника та вченого секретаря Інституту суспільних наук, і саме в цей період, а якщо точніше у 1971 р., захистив кандидатську дисертацію на тему *«Історіографія української сфрагістики (дорадянський період)»*, першу таку працю в українській історіографії. Однак наступні зафіксовані документально виступи В. Гавриленка на Теоретичному семінарі – повідомлення про дорогичинські пломби та їх значення для вивчення культурно-економічного життя Давньої Русі (квітень 1975 р.) та *«Основні напрямки розвитку радянської сфрагістики»* (листопад 1976 р.) – належать уже до часу, коли він перейшов на роботу до Музею етнографії та художнього промислу (1974–1976), а надалі працював старшим викладачем Львівського лісотехнічного інституту.

Попри те, що виступ В. Гавриленка на Установчій конференції не був для нього дебютним, йшлося про непересічну подію: студенту було доручено виголосити свій матеріал разом із маститими вченими. У повідомленні говорилося про печатку як витвір мистецького промислу, що дозволяє встановити тісний зв'язок між сфрагістикою та історією мистецтва, сфрагістикою та історією матеріальної та духовної культури, наголошувалося на можливостях сфрагістики у разі вивчення родових княжих знаків. Тоді ж прозвучала теза про нагальну необхідність укладення бібліографічного довідника по сфрагістиці, роботу над яким він (В. Гавриленко) уже розпочав (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 354, арк. 110–114). Принагідно додамо, що працював В. Гавриленко над цим виданням декілька десятиріч; уперше друком бібліографічний довідник з'явився у 1991 р. (Гавриленко, 1991) та був доповнений і перевиданий через два десятки років (Гавриленко, 2015).

Де-факто сфрагістичним було і перше робоче засідання Теоретичного семінару 19 грудня 1961 р., адже, окрім вступної доповіді І. Крип'якевича, у котрій оговорювався порядок організації, план та тематика роботи Теоретичного семінару на наступний рік, інші три виступи, що пролунали на ньому, стосувалися печаток. Першим було повідомлення О. Маркевича, котре виглядало своєрідним продовженням його виступу на Установчій конференції. Йшлося у ньому про печатки КПСГ (КПЗУ) та органів радянської влади в Галичині у 1920 р. Як вказувалося в інформаційному звіті з цього засідання, на жаль, його стенограма нами віднайдена не була, О. Маркевич докладно розказав учасникам Теоретичного семінару про дослідження низки тогочасних сфрагістичних пам'яток (печатки ревкомів, окремих органів влади, земельних та професійних спілок, військових відділків), особливо зупинившись на двох, одна з яких належала Центральному комітету, а друга – Секретаріату КПСГ (Захарчишина, 1962b, с. 67–68). Причиною такого зацікавлення печатками цієї партії був той факт, що свого часу до О. Маркевича з проханням виготовити їх фотокопії звернулося керівництво обласного архіву (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 415, арк. 152).

Із повідомленням про сфрагістичну колекцію Львівського університету виступив завідувач кабінету допоміжних історичних дисциплін В. Зварич (1919–1998). Більшості дослідників він відомий як знаний нумізмат, автор *«Нумізматичного словника»*. У 1960 р. його призначили завідувачем кабінету допоміжних історичних дисциплін Львівського університету, що був створений попереднього року на базі згаданого Музею сфрагістики і геральдики. З огляду на це зрозуміла тематика виступу Володимира Васильовича на засіданні Теоретичного семінару. У ньому він не лише охарактеризував кількісний (понад 6000 муляжів) та якісний склад ввіреної збірки, але й приділив особливу увагу класифікації так званих річпосполитських печаток, які вчений поділив на світські (князівські, королівські, удільних князів, шляхти, державних

сановників, міст, цехів, освітніх закладів і шкіл, військових частин, доміній) і духовні (Захарчишина, 1962b, с. 68).

Повідомлення про сфрагістичну колекцію Державного музею етнографії та художнього промислу виголосив заступник директора цієї установи мистецтвознавець Павло Жолтовський (1904–1986). Уродженець Східної Волині, випускник Київського художнього інституту, він присвятив своє життя праці на музейній ниві. Його увага до сфрагістики пов'язана з тим, що свого часу у фондах згаданого Музею опинилася низка відповідних пам'яток. Їх у 1956 р. передали на зберігання до Львівського історичного музею (Гавриленко, 1977, с. 143). Натомість, як впливає з виступу П. Жолтовського, ЦДІА УРСР у м. Львові передав до Музею етнографії та художнього промислу 600 муляжів унікальних печаток XV–XIX ст. з території західноукраїнських земель. Доповідач поінформував присутніх, що ще в архіві виготовили спеціальну картотеку цих муляжів, яка містила опис печаток і посилання на джерела. У звіті про засідання відзначалося, що П. Жолтовський охарактеризував згадані печатки як пам'ятки мистецтва, однак у чому це полягало, не відомо (Захарчишина, 1962b, с. 68).

Доповіді та повідомлення на сфрагістичну тематику виголошувалися на Теоретичному семінарі і в майбутньому, щоправда, окремих спеціальних засідань з цього приводу не віднотовано, та й лише одного разу, у лютому 1964 р., одночасно заслухали два сфрагістичних виступи: доповідь В. Гавриленка («Історіографічно-бібліографічний огляд сфрагістики Радянського Союзу») та повідомлення С. Шеломенцева-Терського («Нові вислі печатки літописного Звенигорода») (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 415, арк. 2, 4–5). Штатними доповідачами з питань сфрагістики залишалися згадані О. Маркевич та В. Гавриленко. Перший з них уже на підсумковій конференції у грудні 1962 р. представив доповідь «Сфрагістичні пам'ятки західноукраїнських сіл кінця XVIII – початку XX ст.», текст якої, ймовірно, ліг у підготовану до друку наступного року статтю «Час і причини виникнення сільських печаток в Галичині» (Маркевич, 1963, с. 15–19).

Продовженням раніше розроблюваної О. Маркевичем тематики були повідомлення на підсумковій конференції у грудні 1964 р. («Печатки Комуністичної партії Східної Галичини») та на конференції у червні 1977 р. («Печатки Галицької Соціалістичної Радянської Республіки»). У першому з них йшлося про виявлений дослідником мандат, виданий члену згаданої партії Осипу Васильківу (справжнє ім'я – Йосип Крілик) (1898–1941) та дві печатки КПСГ, якими цей мандат було завірено (Захарчишина, 1965, с. 92–93). Додамо, що у доопрацьованому вигляді це повідомлення з'явилося на сторінках матеріалів Другої республіканської наукової конференції з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін (Маркевич, 1965, с. 208–218). Залишаючи поза рамами нашої розповіді те ідеологічне навантаження, яке безперечно змушене було нести і цей виступ, і наступна публікація автора, вкажемо, що для встановлення автентичності і самого документа, і печаток у ньому О. Маркевичем були проведені не лише солідні історіографічно-бібліографічні пошуки, але й налагоджено контакти з деякими живими ще на той час учасниками подій, зокрема одним із очільників згаданої партії Сидором Сенником.

Ця та низка інших сфрагістичних доповідей О. Маркевича, про які буде згадано надалі, вписувалися у тематику кандидатської дисертації, що її із середини 1960-х рр. готував О. Маркевич. Тоді він перебував у заочній аспірантурі Інституту суспільних наук, готуючи дослідження «Сфрагістичні матеріали ЦДІА УРСР в м. Львові як історичне джерело» (ДАЛО, ф. Р-119, оп. 7, спр. 219, арк. 54). Важче пояснити тематику повідомлення О. Маркевича, що він виголосив у 1977 р. У ньому йшлося як про сфрагістичні пам'ятки партійних, радянських і громадських установ та організацій, заснованих галичанами поза межами краю у 1918–1920 рр., так і про печатки і штампи центральних і місцевих органів влади Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, що коротко проіснувала на окупованих більшовиками західноукраїнських землях влітку – восени 1920 р. (Вавричин, 1977, с. 88–89). Додамо, що певним продовженням цієї тематики стали дослідження О. Маркевича над сфрагістичними пам'ятками українських партій та організацій, що діяли у так званому Радянському Туркестані (Маркевич, 1968b, с. 282–289).

Ще раз до цієї теми автор повернувся за часів незалежності України на Другій науковій геральдичній конференції (Маркевич, 1992, с. 44–46).

Окремих питань української сфрагістики радянських часів торкнувся О. Маркевич у повідомленні, виголошеному на Теоретичному семінарі у грудні 1973 р. Згідно з опублікованим інформаційним звітом, виступ вченого носив ширший характер, аніж заявлена назва – «Деякі питання дослідження печаток перших років Радянської влади», оскільки у ньому йшлося не лише про перші радянські печатки чи про сфрагістику подальших (міжвоєнного періоду, німецько-радянської війни) часів, але й з'ясовувалися окремі поняття, основні принципи та методи збирання та класифікації, публікації і використання печаток в історичному дослідженні (Вавричин, 1974, с. 93–94).

Дещо інше тематичне спрямування носили виступи О. Маркевича на п'ятій науковій конференції у лютому 1966 р. та на черговому засіданні Теоретичного семінару у грудні то ж року. Перший з них («Час та причини виникнення печаток міст Галичини») викликав жваву дискусію в учасників, насамперед В. Гавриленка. Справа в тому, що О. Маркевич і в цьому виступі (Захарчишина, 1966, с. 102–103; ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 482, арк. 45–51), і в публікації, що з'явилася на сторінках одного із серійних видань (Маркевич, 1966а, с. 222–237), не лише відстоював думку, що у низці міст Галицько-Волинської держави (Володимир, Львів, Перемишль) існували окремі громади, що мали магдебурзьке право, але й вважав, що печатки, які органи влади цих міст вживали для засвідчення документів у канцеляріях у подальших часах (XV–XVII ст.), походили (повторювали гербові зображення та легенди) від печаток галицько-волинських міст XIII ст. Всупереч цьому В. Гавриленко виступав за пізніше датування представлених доповідачем пам'яток, закидуючи О. Маркевичу незнання історіографічної спадщини і брак належного методологічного підходу під час розв'язання поставлених проблем, наголошував на необхідності проведення палеографічного аналізу написів на печатках з метою визначення часу їх творення та пошуку аналогій у достовірно датованих XIII та XIV ст. сфрагісах. Для підтвердження думки про те, що представлені О. Маркевичем пам'ятки не можна датувати XIII – першою половиною XIV ст., В. Гавриленко звертав увагу як на матеріал відтисків, так і на геральдичні мотиви (для прикладу, сторону, у яку повернуті фігури) та письмо легенд. Його, зокрема, насторожило те, що легенди представлених печаток містять латинські написи, а вцілілі літери виконані готичним мінускулом, який, як вказував В. Гавриленко, не міг з'явитися на печатках раніше 1386 р. (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 482, арк. 45–51). Критика В. Гавриленка була доволі різкою, а сам він звинуватив О. Маркевича у нігілістичному ставленні до сфрагістичної і геральдичної спадщини. У менш категоричному звучанні перенесено було цю критику В. Гавриленком і до підготованої монографії (Гавриленко, 1977, с. 138–139).

Додамо, що продовжував працювати над давніми печатками міст Галичини О. Маркевич і надалі. Так, ще одна публікація з цього приводу вийшла у 1968 р. (Маркевич, 1966б, с. 354–371). У ній О. Маркевич зробив спробу класифікувати сфрагіси давнього часу, виокремивши три групи: першу – печатки, якими міські громади користувалися ще за часів Галицько-Волинської держави, другу – печатки міст із середини XIV – кінця XIX ст., в основу зображень яких поклали елементи печаток, що використовувалися до часів польсько-литовського приєднання, та третю – печатки міст, заснованих у XV–XIX ст. Печатки двох останніх груп О. Маркевич поділив ще на вісім підгруп: 1) печатки, на яких зображені архітектурні споруди; 2) із зображенням тварин; 3) печатки, зображення на яких свідчать про власників міст або їх засновників – йшлося про вживання гербових знаків; 4) печатки із зображеннями святих покровителів міст; 5) печатки, зображення яких відповідають назвам міста; 6) із зображенням початкових літер назв міста; 7) печатки, зображення яких відповідають головному промислу міста; 8) печатки із зображенням різних символічних знаків. Зрештою, цікавою видавалася і спроба реконструкції зображень давніх печаток деяких українських міст на основі сфрагістичних пам'яток подальших часів. Дискусійним видається твердження вченого, що печатки із зображенням тварин характерні були, в основному, для давніх міст.

Що стосується повідомлення О. Маркевича на Теоретичному семінарі у грудні 1966 р., то у ньому було представлено виявлений серед документів міської ради Львова подорожній універсал полковника Семена Палія з 1700 р. та відтиснута на ньому печатка із зображенням луку зі стрілою та двома навхрест складеними шаблями зверху (Захарчишина, 1967, с. 98; ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 482, арк. 164; Маркевич, 1968b, с. 61–64).

Впродовж 1960–1970-х рр. активну діяльність на ниві сфрагістики продовжував В. Гавриленко. Ми вже згадували про його виступ на Установчій конференції та забраний голос у дискусії над однією із доповідей О. Маркевича. Окрім цього, на семінарах у лютому 1964 р. та у листопаді 1976 р. В. Гавриленко виголосив доповіді (відповідно «Історіографічно-бібліографічний огляд сфрагістики Радянського Союзу» та «Основні напрямки розвитку радянської сфрагістики»), що стосувалися одного із наскрізних зацікавлень усього його життя – підготовки комплексної монографії з історіографії української сфрагістики. Цьому, зрештою, було присвячено і захищену у 1971 р. кандидатську дисертацію, і низку публікацій, і узагальнюючу монографію, що побачила світ у 1977 р. Як нелегко було проводити такі студії, які перепони при цьому доводилося долати, про все це відомо зі спогадів вченого і сучасників (Гречило, 2014, с. 9–10). На значенні студій В. Гавриленка для розвитку спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в Україні наголошено нами і в одній із рецензій (Целуйко & Шуст, 2015, с. 553–559). Інколи виглядало так, що В. Гавриленкові потрібно було вести боротьбу за право на існування самого поняття української сфрагістики. Робити це було можливо у рамках роботи зазначеного Теоретичного семінару. Окрім названих вище виступів, згадаємо підготовлене В. Гавриленком у квітні 1975 р. повідомлення про дорогичинські пломби. Відомо про його зміст, щоправда, вкрай мало: в інформаційному повідомленні про роботу Теоретичного семінару цьому відвели декілька рядків (Вавричин, 1975, с. 152), а більша публікація вченого з приводу вислих свинцевих бул припадає вже на початок ХХІ ст. (Гавриленко, Чайка, 2004, с. 562–593). Знаємо, однак, що йшлося у повідомленні про історію виявлення та дослідження цих сфрагісів та їх значення для вивчення культурно-економічного життя давньої Руси.

На жаль, не багато відомо про змістове наповнення ще одного повідомлення на сфрагістичну тематику, виголошеного на семінарі у березні 1962 р. науковою співробітницею Львівського обласного архіву С. Бокало. Йшлося про печатки установ і організацій західних областей УРСР у 1939–1941 рр. С. Бокало представила фотокопії печаток та подала їх опис, продемонструвала на їх прикладі динаміку творення органів нової влади (Захарчишина, 1962с, с. 44–45; ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 372, арк. 60–61).

На засіданні Теоретичного семінару у лютому 1964 р. з повідомленням про віднайдені у літописному Звенигороді вислі печатки виступив археолог, молодший науковий співробітник Львівського історичного музею Володимир Шеломенцев-Терський (1918–1993). Останній впродовж довшого часу провадив розкопки у Звенигороді, у часі яких і виявив декілька сфрагістичних пам'яток: вислу печатку із зображенням св. Василя, аналогічну до тієї, інформацію про яку свого часу вже подав М. Грушевський (Грушевський, 1899, с. 20–21), та дві інші, менші за розміром олов'яні печатки (ЦДІАУ у м. Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 415, арк. 5). Відомості про них він увів у науковий обіг на двох наукових форумах: згаданому засіданні Теоретичного семінару у лютому 1964 р. та на всесоюзній конференції у Москві у 1966 р. (ДАЛО, Р-2591, оп. 1, спр. 421, арк. 13). У березні 1964 р. звітка про ці сфрагіси була подана вченим у газеті «Львівська правда» (ДАЛО, Р-2591, оп. 1, спр. 366, арк. 14), а у більшому науково оформленому варіанті опублікована у третьому випуску серійного видання «Нумізматика і сфрагістика» у 1968 р.

Нова хвиля зацікавлення сфрагістикою у рамках роботи Теоретичного семінару датована кінцем 1970-х – початком 1980-х рр. і була пов'язана з ім'ям Івана Сварника. Свого часу його, студента історичного факультету, виключили з Львівського університету за участь у нелегальному гуртку антирадянського спрямування. Далі – служба в армії, а після повернення з неї – початок роботи у ЦДІА УРСР у Львові (1975 р.) та навчання у Московському державному історико-архівному інституті (1976–1981). З 1980 р. – старший археограф, а з 1983 р. – завіду-

вач відділу давніх актів згаданого архіву. Вже в цей час І. Сварник сформувався як один з найкращих дослідників спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, доклався до створення в архіві відповідного кабінету (Кришталович, 2007, с. 556–557), виголосив на засіданнях Теоретичного семінару низку повідомлень з ділянки української сфрагістики.

На конференції у лютому 1979 р. ним було здійснено огляд печаток канцелярії Війська Запорізького XVII ст. (Кріль, 1979, с. 122). На ювілейному Теоретичному семінарі, приуроченому до 20-річчя його роботи, – повідомлення про джерелознавче значення сфрагістичних пам'яток, що зберігалися у ЦДІА УРСР у Львові. Якщо ці два виступи були для вченого своєрідними пробами пера, то на засіданні в жовтні 1982 р. І. Сварник виголосив більшу доповідь «Сфрагістичні матеріали – джерело визначення авторства й існування архівних матеріалів», на основі якої надалі підготував окремий брошурований віддрук (Гавриленко, 2015, с. 18). Окрім загального огляду розвитку сфрагістики від найдавніших часів, змалювання шляхів її перетворення на наукову дисципліну, вагоме місце у доповіді було відведено практичному аспекту, а саме використанню сфрагістичного матеріалу для ідентифікації документів (Шраберман, 1983, с. 78).

Висновки. У часі діяльності Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін було заслухано низку доповідей та повідомлень зі сфрагістики. Левова їх частка у 1960-х – 1970-х рр. виголошена двома активними учасниками цього наукового клубу О. Маркевичем та В. Гавриленком. Їхній інтерес до науки про печатки носив не випадковий характер, був справою всього життя. Обидва належали до покоління львівських дослідників спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, котре сформувалося на хвилі відродження інтересу до них на зламі 1950-х–1960-х рр., і наставником яких був І. Крип'якевич. Принагідно сфрагістичної тематика торкалася й вчені, що були фахівцями з інших питань: нумізматики (В. Зварич), мистецтвознавства (П. Жолтовський), археології (В. Шеломенцев-Терський). Через певні обставини – наявності у фондах установ, у яких вони працювали, відповідних матеріалів, проведення розкопок, у поле їхньої уваги потрапили сфрагістичні пам'ятки, відомості про які вони і вводили у науковий обіг. Хронологічно більшість сфрагістичних доповідей та повідомлень виголошено у перше п'ятиріччя діяльності Теоретичного семінару (1961–1966). Після смерті І. Крип'якевича та переходу О. Маркевича на роботу із ЦДІА УРСР у м. Львові до вищих шкіл міста виступи на сфрагістичну тематику на засіданнях Теоретичного семінару стають спорадичними аж до часу, коли в архіві не розпочав працю І. Сварник.

Більшість тих, хто виступав зі сфрагістичними доповідями та повідомленнями, були працівниками львівських архівів та музеїв. Цим значною мірою пояснюється практична спрямованість їхніх студій, певна описовість у викладі матеріалу, хоча давалися ознаки й інші обставини, зокрема відсутність теоретичних напрацювань на ниві вітчизняної сфрагістики. З часом учасниками Теоретичного семінару було здійснено спробу перейти від виявлення та опису сфрагістичних пам'яток до більш аналітичних розвідок, пов'язаних із дослідженням та переосмисленням історії української сфрагістики, місцем цієї дисципліни в історичних побудовах, побудовою класифікаційних рядів та схем тощо. Саме це і є, на нашу думку, одним із вагомих результатів роботи Теоретичного семінару, коли практичний інтерес до спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін стимулював розробку їх теоретичних основ.

Джерела та література

Архів ЛНУ – Архів Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Барабаш, Т. (2012). Палеографічні дослідження архівістів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (1960–1990-і рр.). *Архіви України*, 4, 32–38.

Бездрабко, В. (2008). До історії вивчення картографічного документа в Україні. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, серія: Історія*, 40 (816), 405–415.

Бездрабко, В. (2009). *Документознавство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток*. Київ.

Вавричин, М. (1974). Семінар з архівознавства і спеціальних історичних дисциплін у ЦДІА УРСР у м. Львові. *Архіви України*, 2, 92–94.

Вавричин, М. (1975). Чергове засідання семінару із спеціальних історичних дисциплін. *Український історичний журнал*, 8, 152.

- Вавричин, М.** (1977). Архівні установи Української РСР на честь 60-ї річниці Великого Жовтня. *Архіви України*, 5, 88–89.
- Вавричин, М.** (відп. ред.) (1990). Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові. Показчик видань архіву та літератури про його діяльність (1947–1988). Львів.
- Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.
- Врадій, Н., і Купчинський, О.** (1976). З досвіду використання і пропаганди документів Центрального державного історичного архіву УРСР в м. Львові. *Архіви України*, 1, 50–55.
- Врадій, Н.** (1968). Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові. *Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Перша секція: Архівознавство*. Київ, 22–42.
- Врадій, Н.** (1974). Наш досвід організації роботи наукових конференцій і теоретичних семінарів. *Архіви України*, 3, 46–50.
- Гавриленко, В., Чайка, Р.** (2004). Вислі свинцеві булли з Пліснеська: факти і гіпотези. *До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*, т. 1, Київ–Львів, 562–593.
- Гавриленко, В.** (1977). *Українська сфрагістика: питання предмета та історіографії*. Київ: Наукова думка.
- Гавриленко, В.** (1991). *Українська сфрагістика: Анотований бібліографічний показчик*. Київ.
- Гавриленко, В.** (2014). *Шлях до сфрагістики*. Київ–Львів.
- Гавриленко, В.** (2015). *Ілюстрований бібліографічний показчик з української сфрагістики*. Київ.
- Гречило, А.** (2014). Наукова діяльність Віталія Гавриленка на ниві сфрагістики. В. Гавриленко. *Шлях до сфрагістики*. Київ–Львів, 5–14.
- Грушевський, М.** (1899). Звенигород галицький (історично-археологічна розвідка). *Записки НТШ*, т. 31–32. Львів, 1–28.
- ДАЛО – Державний архів Львівської області.
- Захарчишина, П.** (1962а). Наукова рада з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін. *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління*, 2, 51–53.
- Захарчишина, П.** (1962б). Семінар з питань джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін. *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління*, 3, 67–69.
- Захарчишина, П.** (1962с). Семінари з питань джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін. *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління*, 4, 43–45.
- Захарчишина, П.** (1965). Наукова конференція з питань архівознавства та спеціальних історичних дисциплін. *Архіви України*, 2, 92–93.
- Захарчишина, П.** (1966). П'ята наукова конференція з питань архівознавства і спеціальних історичних дисциплін. *Архіви України*, 3, 102–103.
- Захарчишина, П.** (1967). Семінари з архівознавства і спеціальних історичних дисциплін. Львів. *Архіви України*, 3, 98.
- Крип'якевич, І.** (1959). Стан і завдання української сфрагістики. *Український історичний журнал*, 1, 115–119.
- Крип'якевич, І.** (1961). Допоміжні дисципліни історії в науковій роботі архівів. *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління*, 5, 7–10.
- Кришталович, У.** (2007). Сварник Іван Іванович. *Українські архівісти (XIX–XX ст.)*. Біобібліографічний довідник. Київ, 556–557.
- Кріль, О.** (1979). Наукова конференція у Львові. *Український історичний журнал*, 4, 122.
- Маркевич, О.** (1963). Час і причини виникнення сільських печаток в Галичині. *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління*, 6, 15–19.
- Маркевич, О.** (1964). Документальні матеріали ЦДІА УРСР у м. Львові як джерело для вивчення сфрагістики. *Історичні джерела та їх використання*, 1. Київ: Наукова думка, 233–247.
- Маркевич, О.** (1965). Печатки Комуністичної партії Східної Галичини. *Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Матеріали: Друга секція*. Київ, 208–218.
- Маркевич, О.** (1966а). Печатки міст Галичини як історичне джерело. *Історичні джерела та їх використання*, 2. Київ, 222–237.
- Маркевич, О.** (1966б). Печатки міст України як джерело для дослідження мистецтва і архітектури. *Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція: Спеціальні історичні дисципліни*. Київ, 354–371.

- Маркевич, О.** (1968a). Невідомий полковницький універсал і печатка Семена Палія. *Архіви України*, 4, 61–64.
- Маркевич, О.** (1968b). Печатки і штампи українських установ і організацій в Радянському Туркестані. *Історичні джерела та їх використання*, 3. Київ, 282–289.
- Маркевич, О.** (1992). Печатки українських установ і організацій Туркестану як історичне джерело (1917–1921 рр.). *Друга наукова геральдична конференція (Львів, 19–21 листопада 1992 року): Збірник тез повідомлень та доповідей*. Львів, 44–46.
- Мороз, І.** (2017). Іван Крип'якевич як ініціатор та організатор створення Семінару з архівознавства і спеціальних історичних дисциплін при ЦДІА УРСР у Львові. *Студії з архівної справи та документознавства*, 24/25, 191–203.
- Наливайко, Ю.** (2015a). До історії студій зі спеціальних історичних дисциплін при Центральному державному історичному архіві України, м. Львів. *Грані*, 7, 152–158.
- Наливайко, Ю.** (2015b). О.Я. Мацюк як дослідник історії паперу та філіграней. *Українська біографістика*, 12, 163–174.
- Перкун, В.** (2021). Допоміжні історичні дисципліни: підсумки та перспективи студій. *Український історичний журнал*, 6, 150–164.
- Семенів, Т.** (2007). Маркевич Олексій Васильович. *Українські архівісти (XIX–XX ст.). Біобібліографічний довідник*. Київ, 375.
- ЦДІАУ у м. Львові – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
- Целуйко, О., Шуст, Р.** (2015). Рецензія на: Гавриленко В. Шлях до сфрагістики. *Записки НТШ*, 268 (Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін). Львів, 553–559.
- Целуйко, О.** (2014). Нарада у відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР «Про стан і завдання розвитку допоміжних історичних дисциплін». *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 50, 469–517.
- Целуйко, О.** (2015). В.В. Зварич та питання нумізматика в роботі Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін при Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*, 16, 24–39.
- Целуйко, О.** (2019). Іван-Юліан Шпитковський та його курс лекцій зі сфрагістики. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, 29–30. Київ, 101–128.
- Целуйко, О.** (2022). Питання історичної географії, топоніміки та краєзнавства в роботі Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін при ЦДІА України у м. Львові. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*, 23, 509–541.
- Шраберман, М.** (1983). Науково-практичний семінар в ЦДІА УРСР у м. Львові. *Архіви України*, 1, 78.

References

- Arkhiv LNU – Arkhiv Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Franka [Archive of Ivan Franko National University of Lviv].
- Varabash, T.** (2012). Paleohrafichni doslidzhennia arkhivistiv Tsentralnoho derzhavnoho istorychnoho arkhivu Ukrainy, m. Lviv (1960–1990-i rr.) [Paleographic research by archivists of the Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv (1960–1990s)]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 4, 32–38 [in Ukrainian].
- Bezdrabko, V.** (2008). Do istorii vvychennia kartohrafichnoho dokumenta v Ukraini [To the history of studying of cartographic document in Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina, seriia: Istoriia [The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: History]*, 40 (816), 405–415 [in Ukrainian].
- Bezdrabko, V.** (2009). *Dokumentoznavstvo v Ukraini: instytutsionalizatsiia ta suchasnyi rozvytok [Documentary studies in Ukraine: institutionalization and modern development]*. Kyiv [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region].
- Havrylenko, V. & Chaika, R.** (2004). Vysli svyntsevi bully z Plisneska: fakty i hipotezy [Lead bullas from Plisnesk: facts and hypotheses]. *Do dzherel: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchia [To the sources: Collection of scientific works in honor of Oleg Kupchynskyy on the occasion of his 70th birthday]*, t. 1, Kyiv–Lviv, 562–593 [in Ukrainian].
- Havrylenko, V.** (1977). *Ukrainska sfracistyka: pytannia predmeta ta istoriohrafii [Ukrainian sphragistics: issues of the subject and historiography]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

- Havrylenko, V.** (1991). *Ukrainska sfracistyka: Anotovanyi bibliohrafichnyi pokazhchuk [Ukrainian sphragistics: Annotated bibliographic index]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Havrylenko, V.** (2014). *Shliakh do sfracistyky [The way to sphragistics]*. Kyiv–Lviv [in Ukrainian].
- Havrylenko, V.** (2015). *Iliustrovanyi bibliohrafichnyi pokazhchuk z ukrainskoi sfracistyky [Illustrated bibliographic index of Ukrainian sphragistics]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Hrechylo, A.** (2014). Naukova diialnist Vitaliia Havrylenka na nyvi sfracistyky [Scientific activity of Vitalij Gavrylenko in the field of sphragistics]. Havrylenko, V. *Shliakh do sfracistyky [The way to sphragistics]*. Kyiv–Lviv, 5–14 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (1899). Zvenyhorod halyt'skyi (istorychno-arkheolohichna rozvidka) [Zvenygorod Halytskyj (historical and archaeological exploration)]. *Zapysky NTSh [Proceeding of NTsh]*, t. 31–32. Lviv, 1–28 [in Ukrainian].
- Kril, O.** (1979). “Naukova konferentsiia u Lvovi” [Scientific conference in Lviv]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, 4, 122 [in Ukrainian].
- Kryp'iakevych, I.** (1959). Stan i zavdannia ukrainskoi sfracistyky [State and tasks of Ukrainian sphragistics]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 115–119 [in Ukrainian].
- Kryp'iakevych, I.** (1961). Dopomizhni dystsypliny istorii v naukovii roboti arkhiviv [Auxiliary disciplines of history in the scientific work of archives]. *Naukovo-informatsiyni biuleten Arkhivnoho upravlinnia [Scientific and information bulletin of the Archives Department]*, 5, 7–10 [in Ukrainian].
- Kryshchalovych, U.** (2007). Svarnyk Ivan Ivanovych [Svarnyk Ivan Ivanovych]. *Ukrainski arkhivisty (XIX–XX st.). Biobibliohrafichnyi dovidnyk [Ukrainian archivists (XIX–XX centuries). Biobibliographic guide]*. Kyiv, 556–557 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1963). Chas i prychny vynyknennia sil'skykh pechatok v Halychyni [The time and reasons for the appearance of village seals in Halychyna]. *Naukovo-informatsiyni biuleten Arkhivnoho upravlinnia [Scientific and information bulletin of the Archives Department]*, 6, 15–19 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1964). Dokumentalni materialy TsDIA URSR u m. Lvovi yak dzherelo dlia vyvchennia sfracistyky [Documentary materials of the Central state historical archive of the Ukrainian SSR in Lviv as a source for studying sphragistics]. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia [Historical sources and their use]*, 1. Kyiv: Naukova dumka, 233–247 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1965). Pechatky Komunistychnoi partii Skhidnoi Halychyny [Seals of the Communist Party of Eastern Halychichina]. *Druha respublikanska naukova konferentsiia z arkhivoznavstva ta inshykh spetsialnykh istorychnykh dystsyplin: Materialy: Druha sektsiia [The Second Republican Scientific Conference on Archival Studies and Other Special Historical Disciplines: Materials: Second Section]*. Kyiv, 208–218 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1966a). Pechatky mist Halychyny yak istorychne dzherelo [Seals of the cities of Halychyna as a historical source]. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia [Historical sources and their use]*, 2. Kyiv, 222–237 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1966b). Pechatky mist Ukrainy yak dzherelo dlia doslidzhennia mystetstva i arkhitektury [Seals of the cities of Ukraine as a source for the study of art and architecture]. *Tretia respublikanska naukova konferentsiia z arkhivoznavstva ta inshykh spetsialnykh istorychnykh dystsyplin: Druha sektsiia: Spetsialni istorychni dystsypliny [The Third Republican Scientific Conference on Archival Studies and Other Special Historical Disciplines. Second section: Special historical disciplines]*. Kyiv, 354–371 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1968a). Nevidomyi polkovnytskyi universal i pechatka Semena Paliia [An unknown colonel's Universal and the seal of Semen Palij]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 4, 61–64 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1968b). Pechatky i shtampy ukrainskykh ustanov i orhanizatsii v Radianskomu Turkestani [Seals and stamps of Ukrainian institutions and organizations in Soviet Turkestan]. *Istorychni dzherela ta yikh vykorystannia [Historical sources and their use]*, 3. Kyiv, 282–289 [in Ukrainian].
- Markevych, O.** (1992). Pechatky ukrainskykh ustanov i orhanizatsii Turkestanu yak istorychne dzherelo (1917–1921 rr.) [Seals of Ukrainian institutions and organizations of Turkestan as a historical source (1917–1921)]. *Druha naukova heraldychna konferentsiia (Lviv, 19–21 lystopada 1992 roku): Zbirnyk tez povidomlen ta dopovidei [The second scientific heraldic conference (Lviv, November 19–21, 1992): Collection of abstracts of messages and reports]*. Lviv, 44–46 [in Ukrainian].
- Moroz, I.** (2017). Ivan Kryp'iakevych yak initsiator ta orhanizator stvorennia Seminaru z arkhivoznavstva i spetsialnykh istorychnykh dystsyplin pry TsDIA URSR u Lvovi [Ivan Krypyakevych as an Initiator and Organizer of Creating the Seminar on Archival Studies and Special Historical Disciplines Held in

- the Central State Historical Archives of the UkrSSR in L'viv]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva [Collection of Scientific Papers of the Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Record Keeping (URIAARK)]*, 24/25, 191–203 [in Ukrainian].
- Nalyvaiko, Yu.** (2015a). Do istorii studii zi spetsialnykh istorychnykh dystsyplin pry Tsentralnomu derzhavnomu istorychnomu arkhivi Ukrainy, m. Lviv [To the history of historical research at the central state historical archives of Ukraine in L'viv]. *Hrani [Grani]*, 7, 152–158 [in Ukrainian].
- Nalyvaiko, Yu.** (2015b). O.Ya. Matsiuk yak doslidnyk istorii paperu ta filigranei [O. Matsiuk as a researcher of the history of paper and filigree]. *Ukrainska biohrafistyka [Ukrainian biographical – Biographistica ukrainica]*, 12, 163–174 [in Ukrainian].
- Perkun, V.** (2021). Dopomizhni istorychni dystsypliny: pidsumky ta perspektyvy studii [Auxiliary Historical Disciplines: Results and Perspectives of Studies]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, 6, 150–164 [in Ukrainian].
- Semeniv, T.** (2007). Markevych Oleksii Vasylovych [Markevych Oleksij Vasylovych]. *Ukrainski arkhivisty (XIX–XX st.). Biobibliohrafichniy dovidnyk [Ukrainian archivists (XIX–XX centuries). Biobibliographic guide]*. Kyiv, 375 [in Ukrainian].
- Shraberman, M.** (1983). Naukovo-praktychnyi seminar v TsDIA URSS u m. Lvovi [Scientific and practical seminar at the Central Historical Archive of the Ukrainian SSR in Lviv]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 1, 78 [in Ukrainian].
- Tseluiko, O. & Shust, R.** (2015). Retsenziia na: Havrylenko V. Shliakh do sfracistyky [Review of: Havrylenko V. The way to sphragistics]. *Zapysky NTSh [Proceeding of NTSh]*, t. 268. Lviv, 553–559 [in Ukrainian].
- Tseluiko, O.** (2014). Narada u viddili istorii Ukrainy Instytutu suspilnykh nauk AN URSS «Pro stan i zavdannia rozvytku dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin» [Session at the Department of history of Ukraine of the Institute of social sciences of the Academy of sciences Ukrainian SSR “About the situation and development tasks of the auxiliary historical disciplines” (January 31, 1959)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna [Visnyk of the Lviv University. Series History]*, 50, 469–517 [in Ukrainian].
- Tseluiko, O.** (2015). V.V. Zvarych ta pytannia numizmatyky v roboti teoretychnoho seminaru z dzhereloznavstva ta spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin pry Tsentralnomu derzhavnomu istorychnomu arkhivi URSS u Lvovi [Volodymyr Zvarych and issues of numismatics at the work of the source study and special (auxiliary) historical disciplines theoretical seminar in State Central Historical Archives of Ukrainian SSR in Lviv]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu. Zb. nauk. prats [Proceedings of History Faculty of Lviv University. Collection of scientific articles]*, 16, 24–39 [in Ukrainian].
- Tseluiko, O.** (2019). Ivan-Iulian Shpytkovskiy ta yoho kurs lektsii zi sfracistyky [Ivan-Julian Shpytkovskiy and his lectures of sphragistics]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky [Special historical disciplines: issues of theory and methodology]*, 29–30. Kyiv, 101–128 [in Ukrainian].
- Tseluiko, O.** (2022). Pytannia istorychnoi heoografii, toponimiky ta kraieznavstva v roboti Teoretychnoho seminaru z dzhereloznavstva ta spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin pry TsDIA Ukrainy u m. Lvovi [Problems of historical geography, toponymics and local history at the work of Theoretical seminar of the source study and special (auxiliary) historical disciplines in State Central Historical Archives of Ukrainian SSR in Lviv]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu. Zb. nauk. prats [Proceedings of History Faculty of Lviv University. Collection of scientific articles]*, 23, 509–541 [in Ukrainian].
- TsDIAU u m. Lvovi – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv].
- Vavrychyn, M.** (1974). Seminar z arkhivoznavstva i spetsialnykh istorychnykh dystsyplin u TsDIA URSS u m. Lvovi [Seminar on archival studies and special historical disciplines at the Central state historical archive of the Ukrainian SSR in Lviv]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 2, 92–94 [in Ukrainian].
- Vavrychyn, M.** (1975). Chervove zasidannia seminaru iz spetsialnykh istorychnykh dystsyplin [Regular session of the seminar on special historical disciplines]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, 8, 152 [in Ukrainian].
- Vavrychyn, M.** (1977). [Arkhivni ustanovy Ukrainiskoi RSR na chest 60-i richnytsi Velykoho Zhovtnia] [Archive institutions of the Ukrainian SSR in honor of the 60th anniversary of Great October]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 5, 88–89 [in Ukrainian].
- Vavrychyn, M.** [vidp. red.] (1990). *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv URSS u m. Lvovi. Pokazhchyk vydan arkhivu ta literatury pro yoho diialnist (1947–1988) [Central State Historical Archive of the Ukrainian SSR in Lviv. Index of archive publications and literature about his activities (1947–1988)]*. Lviv [in Ukrainian].

- Viddil rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka [Department of manuscripts of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv].
- Vradii, N. & i Kupchynskiy, O.** (1976). Z dosvidu vykorystannia i propahandy dokumentiv Tsentralnoho derzhavnogo istorychnoho arkhivu URSS v m. Lvovi [From the experience of using and promoting documents of the Central State Historical Archive of the Ukrainian SSR in Lviv]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 1, 50–55 [in Ukrainian].
- Vradii, N.** (1968). Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv URSS u m. Lvovi [Central State Historical Archive of the Ukrainian SSR in Lviv]. *Tretia respublikanska naukova konferentsiia z arkhivoznavstva ta inshykh spetsialnykh istorychnykh dystsyplin. Persha sektiia: Arkhivoznavstvo [The Third Republican Scientific Conference on Archival Studies and Other Special Historical Disciplines. First section: Archival science]*. Kyiv, 22–42 [in Ukrainian].
- Vradii, N.** (1974). Nash dosvid orhanizatsii roboty naukovykh konferentsii i teoretychnykh seminariv [Our experience in organizing scientific conferences and theoretical seminars]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 3, 46–50 [in Ukrainian].
- Zakharchyshyna, P.** (1962a). Naukova rada z pytan rozvytku dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin [Scientific Council on Development of Auxiliary Historical Disciplines]. *Naukovo-informatsiinyi biuleten Arkhivnoho upravlinnia [Scientific and information bulletin of the Archives Department]*, 2, 51–53 [in Ukrainian].
- Zakharchyshyna, P.** (1962b). Seminar z pytan dzhereloznavstva i spetsialnykh istorychnykh dystsyplin [Seminar on source studies and special historical disciplines]. *Naukovo-informatsiinyi biuleten Arkhivnoho upravlinnia [Scientific and information bulletin of the Archives Department]*, 3, 67–69 [in Ukrainian].
- Zakharchyshyna, P.** (1962s). Seminary z pytan dzhereloznavstva i spetsialnykh istorychnykh dystsyplin [Seminars on source studies and special historical disciplines]. *Naukovo-informatsiinyi biuleten Arkhivnoho upravlinnia [Scientific and information bulletin of the Archives Department]*, 4, 43–45 [in Ukrainian].
- Zakharchyshyna, P.** (1965). Naukova konferentsiia z pytan arkhivoznavstva ta spetsialnykh istorychnykh dystsyplin [Scientific conference on archival studies and special historical disciplines]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 2, 92–93 [in Ukrainian].
- Zakharchyshyna, P.** (1966). P'iata naukova konferentsiia z pytan arkhivoznavstva i spetsialnykh istorychnykh dystsyplin [The fifth scientific conference on archival studies and special historical disciplines]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 3, 102–103 [in Ukrainian].
- Zakharchyshyna, P.** (1967). Seminary z arkhivoznavstva i spetsialnykh istorychnykh dystsyplin. Lviv [Seminars on archival studies and special historical disciplines. Lviv]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*, 3, 98 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.